

Rüyanın topolojisi¹

Özge Soysal

İnsan bazen zayıf hissetmeye ihtiyaç duyan bir varlıktır. Gücünü bırakmaya, tüm gün üzerinde taşıdıklarından arınmaya ve bir süreliğine de olsun durmaya, unutmaya... Uykuya geçiş, insanın gün içindeki eyleme biçiminden başka bir etkinliğe geçişi, izleyici olma konumunu hazırlar. İçe çekilme, yeniden kendi üzerine kapanma hali gibi gözükken uykunun, içerisi ve dışarıları arasındaki sınırları daha fazla belirginleştirmesi beklenebilirken, aksine bu sınırları neredeyse ortadan kaldıran bir etkisi vardır. Benliğin farklı boyutlar arasındaki harmoniyi gün boyunca sarsılmaz bir şekilde bütünlük yanılmasıyla koruma çabası, uyku haline geçişle çatlar. Bu belki de insanın rüyaları sayesinde sadece direnç gösterdiğini değil, ona direneni, kendisini yok sayanı, dışlayıcı içeri almaya “evet” demesidir. Rüyalarda çocuksul olanın açığa çıkışı, benliğin içerisi ve dışarıları arasındaki sınırlarının henüz belirginleşmediği dönemlere atıfta bulunur. Bu pencereden giren ve içerideki konforu bozguna uğratan bir rüzgâr gibidir adeta, ama bu metaforun kendisi bile insanı yerleştiği simgesel ayrımların düzleminde tutmaya devam eder. Uykuya geçişle bozguna uğrayan belki tam da burasıdır, çünkü uyku kendiliğinin simgesel ayrımlardan soyulduğu bir çıplaklığı ve neredeyse kendiliğinin gönüllü bir yok oluşunu getirir.

Varlık, geçici ve gönüllü olarak yaşadığı bu çözünüşü – bu durumu kişiliğinin patolojik çözünmesinden ayıran özellik- uyku sırasında içine girdiği bir yalnızlığa borçludur. Uyku, eğer şanslıysak, günün sonunda gelip dayandığımız bir son, varoluşun bir diğer ucu gibidir. İnsanın kendi mahremiyetine kapandığı bu çıplaklık hali, imgelerin ve simgelerin serbestçe kullanıldığı, içerisi ve dışarıları arasındaki bölünmüşlüğün birbirine karışıp yoğuştuğu bir oyun alanına açılır. Rüya alanı, boşluğa açılışı öznel olarak deneyimlediğimiz ve Lacan’ın tabiriyle “var olmanın ıstırabına”, öznellikten dışlanmakla birlikte kaçınılamaz olan anlam dışı boşluğa karşı geliştirdiğimiz bir yöntemdir. Benliğin simgesel sınırlarının yitirilişinin hoşnutlukla bir arada yaşantılanması, bu öznel deneyimi melankolideki boşluk ve kayıp yaşantısından yani benliğin üstbenlik tarafından nesne olarak alındığı bir yıkımdan farklılaştırır. Bu daha ziyade, Freud’un kaybın ve hazın birlikte deneyimlendiğini söylediği espri düzeneğini andırır. Nasıl ki mizah üstbenliğin katı sınırlarını gevşetmeye ve rahatlatmaya yarıyorsa, rüya da kaygı verici

¹ Bu yazı *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*’nin “Rüyalar” sayısında (sayı 76, Haziran 2016) yayınlanmıştır.

ve tehlikeli olarak algılanan bir dünyanın, gündelik yaşamda başvurulan dirençlerin ve savunma mekanizmalarının esnemesiyle çocuk oyununa dönüşebildiği bir “serbest bölge” yaratır.

“Var olmanın ıstırabını” bir bilmeceye dönüştüren bu alan, insanın benliğinin ve dünyanın ayrışmadığı, içerisinin ve dışarisinin birbirini takip ettiği tek bir yerde izleyici olarak bulunabilmesidir. Bu öznenin nesneyi denetlediği, manipüle ettiği, kullandığı, yadsıdığı, gizlediği ya da hem gizleyip hem de ifşa ederek fetişleştirdiği, kısacası varoluşunun vazgeçilmez bir koşulu olarak olumladığı bir “fazla” konumuna yükseltmesinden ziyade, *nesnenin düşüşüne baktığı*, böylelikle de ıstırabı dinginlikle birlikte yaşayabildiği bir eksikliğe evirebilmesidir. Nesnenin üzerini kaplayan anlamlardan bir soyulması öznenin uykuya geçişteki hazırlığıyla ilişkilidir: Işık, ses, giysiler, beden postürü gibi gündelik sığınaklarımızın terk edilişi, algının bilincin kategorilerine erişmeden önceki bilinçdışı kapılarını aralar. Uykuya dalıştaki çıplaklık hali Freud’un *Hilflosigkeit* olarak betimlediği, *elem* olarak çevirebileceğimiz, yeni doğan insan varlığının içine düştüğü çaresizliği ve korunmasız bir boşluk deneyimini andırır. Rüya tam da bu boşlukta kendimizi unutarak salınmanın bir imkânı olarak imdadımıza yetişir. Gündelik sığınaklarımızı bırakabilmeyi kabul etmenin bir koşulu olan uykuyu sürdürülebilmeye gelir. Çünkü rüya, düşlemin nesnesini farklı kılıklara bürüyerek bizi nesneyle doğrudan, neyse o olarak karşılaşmaktan korur ve böylelikle de uykuya/kurguya izin verir. Bu anlamda Lacan’ın iç-dışallık olarak çevirebileceğimiz *extimité* kavramı içerisi ve dışarisinin birbirine zıt coğrafi koordinatlarından farklı olan topolojik bir alana gönderimde bulunur. Rüyanın yerleştiği bu topolojik alan, birden fazla katmanı olmakla birlikte tek bir yüzü olan bir küre gibidir. Bu kürenin ortasına bir delik açığımızda, iki boyutlu bir yüzeyden, artık kenarları da olan üç boyutlu bir yüzeye geçebiliriz. Yine bu yüzeye bir kesik uygulayıp, her iki ucunu tersten birleştirdiğimizde birbirini takip eden kenarlardan oluşan ve kenarların birbirini kestiği tek bir şerit elde ederiz². Birçok katmanın aynı anda işlerlikte olduğu bu topolojik anlatım, aslında içdışallıkta söz konusu olanın herhangi bir metaforik anlam değil, tam tersine anlamdan arınmış en somut gerçekliğin ta kendisi olduğunu göstermek içindir. Bunlar sözel anlatının ya da anlam arayışının gelip dayandığı kırılma anlarıdır.

Freud’un rüya çözümleme yöntemi rüya anlatısının gelip dayandığı bu anlar üzerinden ilerler. Aslında *Rüyaların Yorumu*’nda betimlediği çözümleme yöntemi oldukça açık ve

² Bkz. Möbius Bandı.

yalındır. Rüyaları başından itibaren birçok ruhsal ögenin birleşimi olarak düşünür ve rüyanın bütüncül bir yorumunu vermekten ziyade onu oluşturan farklı parçaların detaylı bir şekilde irdelenişine odaklanır. Zira hastaların onlara gördükleri rüyanın anlamıyla ilgili başlangıçta ne düşündüklerini sorduğunda çoğu kez yanıtsız kaldıklarını gözlemlemiştir. Üstelik rüyanın genel anlamını tahmin etmek bir psikanalist için görece kolaydır, çünkü rüya Freud için her şeyden önce bir arzunun gerçekleşmesidir ve bu arzu her zaman bastırılmış olan cinsel bir arzudur. Oysaki rüyanın gizil içeriği görünür olandan çok daha incelikli bir araştırmayı gerektirir, çünkü bu aynı zamanda cinsel arzunun kendisini göstermek için bilinçdışında nasıl bir yol izlediği ve dilin hangi bileşenlerini ödünç aldığı sorusunu sormaktır. Bilinçdışının dili nedir? Bu Lacan'ın Freud'dan sonra daha da fazla radikalleştirdiği bir soru olacaktır. Çünkü Freud'un geliştirdiği bu yöntemle birlikte rüyaları okumak ondan önceki geleneklerin simgesel okuyuşundan ya da mistik bir anlam arayışından farklıdır. Freud kendi rüyalarından adeta onu dinleyen, söylediklerini duyan ve okuyabilen biri varmışçasına bahseder. Bunun oldukça öznel ve cesurca bir girişim olduğu yadsınamaz. Kimi eleştirmenler Freud'un rüyalarını yazıya döküşünde değiştirdiği veya çarpıttığı öğelerin olduğunu öne sürseler de, bu mantıklı bir eleştiri değildir, çünkü Freud kendisine has yazım stilinde okurunu adeta etken bir dinleyici olmaya zorlar ve anlattıklarının arasında neyin söylenildiğini duymaya davet eder. Tam da bu sebepten *Rüyaların Yorumu* her daim geçerli evrensel kuralların bildirildiği kutsanmış bir metin değil, her dilin kendisine özgü yapılanışında ve dilsel oyunlarında ele alınabilecek bir *yöntembilimdir*. Freud uzunca bir süre bu metnin başka bir dile çevrilmesini dilsel referanslarının özgünlüğünü ve çeviri dilinde bu dilsel unsurların anlaşılamayacağını öne sürerek istemez ve ancak Amerikalı bir psikanalist olan Brill'in kendi rüyalarını anlatmasını teklif ederek İngilizceye çevrilmesini kabul eder. Metni öznel kılan, Freud'un anlattığı rüyalarla mahremini ortaya dökmesi değil, rüyanın kaçınılmaz olarak içinde yeşerdiği dilin araçlarını kullanmasıdır.

Rüyanın dilsel bir gramerinin olduğu ve bu gramerin de sadece dilin olağan kullanımına indirgenemeyeceği Freud'un hastalarının getirdiği rüyaları çözümleme biçiminden de açıkça anlaşılabilir. Freud'un üşenmeksizin ayrıntılı bir şekilde not ettiği ve yorumladığı bu rüyalar bazen okuyucu için takip edilişlerini güçleştirse de, analitik yoruma dair benzersiz bir yöntem sunarlar. Rüya gizil bir hakikati gizlemekten ya da ele vermekten çok, konuşmaktadır, tıpkı bir dili kendiliğinden konuşmamız ve öznel hakikatin de dilin

sağladığı dolayılardan başka bir yerde olmayışı gibi. Ama dilin olağan kullanımından farklı olarak neyi söylediğini duyabilmek onu başka bir dile çevirmekle, tıpkı Mısır tabletlerindeki hiyerogliflerin hem simgeleri, hem harfleri hem de sesleri içeren birkaç boyutlu okunuşuna benzer bir yöntemle başvurmakla mümkündür. Freud önerdiği yöntemde önce anlatıda tekrar eden sözcükleri, sonrasında bu sözcüklerin en küçük parçaları olan hecelerin ve harflerin hareketlerini ve yazılımlarını yani bilinçdışımızı nasıl düzenlediklerini, son olarak da rüyanın genel anlamını kavramada kaçınılmaz olan gündelik yaşama ait niteliği tespit eder³. Bunun salt biçimsel bir yöntem olduğunu söylemek eksik kalacaktır, zira anlatıdaki çelişkileri, zıtlıkları ya da çoklu anlamları duyabilmek sadece sözcüklerin fonetik bir duyuluşundan ibaret değildir. Freud'a yeni bir bilimin keşfinde ve araştırmalarında kılavuzluk eden dil, anadili olmasa da Almancadır ve Almanca özel olarak kelimeleri ya da kelime parçalarını birleştirip, ilgeçlerin de yardımıyla yeni kelimeler üretmeye izin veren bir dilsel yapıya sahiptir. Bu da Freud'a soyut kuramsal çalışmalarını dayandırabileceği somut bir zemin sağlar. Rüya çözümü örneklerine baktığımızda canlı ve ayrıntılı oldukları kadar belirginlik ve netlik içeren, deneyimin en somut haline tutunabileceğimiz çalışmalar olduklarını da görebiliriz. Bununla birlikte Freud'un hemen her bilinçdışı oluşumun çözümlenişinde ısrarcı olduğu incelikli ve önemli bir detay daha vardır: Eksik olan, yani anlatıda unutilan, kaçırılan ya da atlanılan sözcük(ler). Rüya görenin şüpheye düştüğü ve rüyasını ikinci bir kez anlatması istendiğinde ilk anlatısından farklı olarak unuttuğu öğelerin olması, anlatıdan "düşenin" bilinçdışı konumunu duymaya olanak verir.

Unutilanın salt tesadüfi olduğunu söyleyebilir miyiz? Freud deneyimlerinden yola çıkarak unutilanın rastlantısal olmaktan çok bilinçdışını açığa çıkaran bir çatlak olduğunu, daha doğrusu bilinçdışının kendisini ancak bu geçici beliriş ve kayboluş anlarında duyurduğunu keşfeder. Unutilanı geri çağırma, beraberinde yeni bir unutuşu daha getirecektir, çünkü bu tesadüfi bir unutuştan ziyade, bilinçdışına etik konumunu veren yapısal bir eksikliktir. Bilinçdışı her seferinde onu oluşturan ilk izi, ilk göstereni ya da ilk travmayı ortaya çıkarmaya çalıştığında peşinden yeni bir unutuş daha belirecektir, çünkü hatırlanan her seferinde unutilandan farklı olacaktır. Yinelenen gösteren her defasında aynı yere geri gelse de, aynı şekilde geri gelmeyecektir, bu da yineleme düzeneğini aynı sayıların aynı sonuçları doğurduğu otomatik bir matematiksel hesap olmaktan ayırır. Dolayısıyla söz

³ Bu yöntemle örnek olarak Freud'un *Rüyaların Yorumu*'nun VI. Bölümündeki "Rüyalarda duygular" kısmında çözümlendiği "aslan rüyası"na bakılabilir.

konusu olan rastlantısal olarak belirenin kaçınılmaz bir bilinçdışı yazgıya işaret edişidir de. Gösterenin kendisine denk olmayan bir şekilde yinelenişi, gösterinin merkezinde bir boşluğu, eksikliği, unutuşu barındırmasındandır; bu da bilinçdışının dilini ontolojik bir anlamsal oluştan, etik bir konumlanışa yükseltir. Bu bakımdan rüya, rüya görene sunulan metaforik bir anlam demetinden farklı olarak bilinmez ve başka olana açılmaya imkân tanıdığı ölçüde bir yorum değeri kazanır.

Freud, rüyaların unutulmasından bahsettiği yedinci bölümü yanan ölü çocuk rüyasıyla açar ve bu rüya Freud'un metapsikolojisini oluşturacak önemli bir başlangıç noktasını, kuramsal bir dönemeci doğurur. Bu bölüm Freud'un deyimiyle şimdiye kadar ele almadığı ve ayağımızın altındaki toprağı kaydırabilecek bir güçlüğü, bir diğer tabirle ruhsallığın kendisine has bir eksikliği ortaya çıkarır. Söz konusu rüya şöyledir: "Bir baba hasta yatağındaki çocuğunun başında gece gündüz nöbet tutmuş. Çocuk öldükten sonra bitişik odaya geçip, uzanmış, ama çocuğun cesedinin bulunduğu mumlarla aydınlatılmış odayı görebilmek için yatak odasının kapısını açık bırakmış. Cesedin başında dua mırıldanarak nöbet tutması için yaşlı bir adam görevlendirilmiş. Baba birkaç saat uyuduktan sonra rüyasında *çocuğu yatağının başucunda durup, onu kolundan yakalayarak sitemkâr bir edayla "Baba, görmüyor musun, yanıyorum?" diye sormuş. Adam uyanmış, bitişik odadan gelen parlak ışığı görmüş, aceleyle odaya koşunca yaşlı bekçinin uykuya daldığını, örtülerle çocuğun bir kolunun adamın düşürdüğü mumlardan birisiyle tuttuğunu görmüş*"⁴. Lacan'ın bu rüyayı *Seminer*'inde⁵ yorumlaması özel bir anlam içermesi sebebiyle değil –zira rüya görenin çağrışımlarını bilmiyoruz-, uykuyu sürdürmeye yarayan bir işlevi olduğu içindir. Babayı böyle bir rüya görmeye iten sebep nedir? Neden böyle bir rüya görmeye "ihtiyaç" duymuştur? Peki, rüyadan uyandıran nedir? Ve tüm bu soruların unutmayla nasıl bir bağlantısı olabilir? Rüya, rüya göreni nereden geri döndürür? Freud'un bahsettiği *Hilflosigkeit* yani ilk travmatik deneyimden mi?

Lacan'ın *mantiki zamanlarında*⁶ betimlediği üzere travmatik olanın belirişi anlık ve uçuşkandır, düz ve devamlı olanda bir kırılma anı olarak belirir –mumun düşüşü. Sezgisel olduğu için kaybedilen bu *görme anı* başlangıç noktasıdır, Freud'un VII. Bölümün sonunda

⁴ Rüyanın Türkçe çevirisi için yararlanılan kaynak: Freud, S. (1900), *Rüyaların Yorumu*, 2. Cilt, Öteki yayınevi, 2000, 3. Basım, çev. Selçuk Budak.

⁵ Lacan, J. (1964), *Seminer Kitap XI, Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, Metis yayınları, 2013, çev. Nilüfer Erdem.

⁶ Lacan, J.(1945), "Le temps logique et l'assertion de certitude anticipée", *Écrits I* içinde.

açıkladığı algı-bilinçdışı ve önbilinç şemasındaki algılama anına denk düşer ve her zaman bir başka zamanı, son aşama olan *karar anına* –rüyadan uyanış- erişebilmek için *anlama zamanının* dolayımını -rüyanın görülüşü- gerektirir. Yeni olanın ruhsal aygıtta yarattığı kaçağın, bir nevi rastlantısal olanın hızlıca bilince erişebilmesi ancak tanıdık ve unutulmuş olanın çağrılmasıyla mümkündür. Ve Freud’un bu rüyayı arzunun gerçekleşmesi olarak yorumlamasına izin veren yapısal nitelik de buradadır. Yineleme dinamiğine atılım veren bu bilinçdışı düşünüşün yapısından geçme zorunluluğudur ki bu da Lacan’ın getirdiği yorumla rüyanın bilince varışta bir yazgı olarak ortaya çıkışıdır. Zira Freud’un bu bölümde betimlediği ruhsal aygıttan yola çıktığımızda *duyum* ve *hareket* iki uç noktasının arasında birbirini en azından üç ayrı yerde kesen “çeviri” süreci bulunur. İlk duyumların algılanabilir işaretlere dönüşmesi, ikincil olarak algısal işaretlerin bilinçdışı benzerliklerinin kurulması, üçüncül olarak da bilinçdışının ön-bilinç işleyişine çevrilmesi. Bununla birlikte algılanan, unutulan ve yerine gelenden her biri bu çeviri sürecinde eksikliği yeniden üretmeye devam edeceklerinden –*çevirmek ihanet etmektir*⁷- birbirlerini her defasında aynı yazgıda/kavşakta keserler: Bilinçdışını temellendiren düşlemi açılımının imkânsızlığında.

O halde rüya bütünüyle okunabilir midir? Freud’un kendisi bu soruya, her rüyanın yorumu ve analize direnen en az bir ya da birkaç nokta barındırdığını söyleyerek cevap verir. Rüyanın merkezinde taşıdığı bu bilinmez, karanlıkta kalan bir gömüt olmaktan ziyade, henüz kendisine bir biçim ve yazı bulamamış, şüpheyi devam ettiren ve *yazılmamayı sürdüren*⁸ noktadır. Freud’un *Irma’ya enjeksiyon* rüyasında gördüğü gibi bakışını rahatsız eden ama anlatının merkezini oluşturan o *beyaz lekedir*.

⁷ “Traduire, c’est trahir”, Jacques Prévert.

⁸ “Ce qui ne cesse pas de ne pas s’écrire”, Jacques Lacan.

Kaynakça:

Freud, S. (1900) *L'Interprétation des rêves*, Paris: PUF, 1976, 3.baskı, frs. çev. I. Meyerson.

Freyman, J.-R. (2005), *La naissance du désir*, Ramonville Sainte-Agne: Érès, 2005.

Fierens, C. (2010) *Lecture de quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse. Le Séminaire XI de Lacan*, Bruxelles: E.M.E&InterCommunication, 2010.

Lacan, J.(1945) "Le temps logique et l'assertion de certitude anticipée", *Écrits I*, Paris: Seuil, 1999, s.195-211.

Lacan, J. (1964) *Le Séminaire Livre XI. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Paris: Seuil, 2006.

Millot, C. (2001) *Abîmes ordinaires*, Paris: Gallimard, 2001.

Tyszler, J.J. (2013) *Sigmund Freud*, Paris: OXUS, 2013.